

Μακεδονικά

Τόμ. 4, Αρ. 1 (1960)

Καταφυγή-Αχειροποίητος

Α. Ξυγγόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.679](https://doi.org/10.12681/makedonika.679)

Copyright © 2014, Α. Ξυγγόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ξυγγόπουλος Α. (1960). Καταφυγή-Αχειροποίητος. *Μακεδονικά*, 4(1), 441-448.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.679>

ΚΑΤΑΦΥΓΗ - ΑΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΟΣ

Ὁ κ. Σ. Πελεκανίδης, λαμβάνων ἀφορμὴν ἀπὸ τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Β. Λαούρδα γενομένην δημοσίευσιν τοῦ πολυτίμου κειμένου τῆς Διατάξεως τῆς ἐορτῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου,¹ παραθέτει εἰς τὸν παρόντα τόμον τῶν Μακεδονικῶν (σ. 410 κ.ἐξ.) μερικὰς παρατηρήσεις ἀξίας πολλῆς προσοχῆς. Αἱ παρατηρήσεις αὐταὶ ἀναφέρονται, ἢ μὲν I εἰς τὸν ναὸν τῆς Παναγίας τῆς Καταφυγῆς, ἢ δὲ II εἰς τὴν «περίοδον» ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Εἰς ταύτην ἐρμηνεύονται κατὰ τρόπον λίαν πειστικὸν αἱ «πλάγαι», αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν Διάταξιν, τὰς ὁποίας λίαν εὐστόχως ταυτίζει ὁ κ. Πελεκανίδης πρὸς τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ Ἱεροῦ δύο πτερύγια (ἐνθ. ἀν. 413 κ.ἐξ.).

Δὲν νομίζω ὁμως ὅτι εὐσταθεῖ ἡ γνώμη τοῦ κ. Πελεκανίδου περὶ ταυτισμοῦ τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τῆς Καταφυγῆς πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἀχειροποιήτου. Ἡ γνώμη αὐτή, τὴν ὁποίαν εἶχον διατυπώσει καὶ παλαιότεροι ἐρευνηταί, ὁ Tafel, ὁ Δήμιτσας καὶ ὁ Tafrafi,² δὲν δύνανται νὰ γίνῃ παραδεκτὴ διὰ τοὺς ἐξῆς κυρίως λόγους :

1) Ὁ κ. Πελεκανίδης παρατηρεῖ ὅτι ὁ ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Καταφυγῆς θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἰσομεγέθης περίπου πρὸς τὴν Ἀχειροποιήτον, διὰ νὰ περιλάβῃ τὸ πλῆθος τῶν κληρικῶν καὶ τῶν λαϊκῶν πού, κατὰ τὴν Διάταξιν, μετεῖχον τῆς πομπῆς καὶ ὅτι συνεπῶς «ἄπορον εἶναι διατὶ μία τοιοῦτων διαστάσεων καὶ τοσαύτης σημασίας ἐκκλησία δὲν κατονομάζεται μεταξὺ τῶν κυρίων, τῶν καθολικῶν ναῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ἀναφέρεται δὲ παρεμπιπτόντως καὶ ἐξ ἀφορμῆς μόνον τῆς ἀπαξ τοῦ ἔτους λαμβανούσης χώραν λιτανείας» (ἐνθ. ἀν. 411). Εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ὁμως ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι μεγάλοι ναοί, τῶν ὁποίων κατὰ τύχην ἐνίστε γίνεται μνεῖα εἰς τὰ κείμενα. Παράδειγμα χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ. Ἡ μεγάλη αὐτὴ βασιλική, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὸ τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ γενόμενον περὶ τὸ 1874 ὑπὸ τοῦ Wernieski, εἶχε μῆκος,

¹ Εἰς τὸ περιοδικὸν Γρηγόριος Παλαμᾶς, 39, 1953, 327 κ.ἐξ.

² Βλ. τὰς σχετικὰς παραπομπὰς ἐν Α. Ξ υ γ γ ο π ο ὐ λ ο υ, Συμβολαὶ εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς βυζαντινῆς Θεσσαλονίκης (Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ἐπιστημονικαὶ πραγματεῖαι. Σειρὰ Θεολογικὴ καὶ Φιλολογικὴ. 2), Θεσσαλονίκη, 1949, 13 κ.ἐξ.

ἀνευ τοῦ περιστυλίου, 50 περίπου μέτρων¹, ἦτο δηλαδή πολὺ μεγαλύτερα τῆς Ἀχειροποιήτου, τῆς ὁποίας τὸ μήκος, ἀνευ τῆς ἀψίδος, εἶναι 41 περίπου μέτρα,² καὶ τῶν αὐτῶν ἴσως διαστάσεων πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Ὁ μαρμαρίνος ἐξ ἄλλου διάκοσμός τῆς ἦτο πολυτελέστατος, ὅπως δεικνύουν καὶ ὁ ἐκ χρωματιστοῦ μαρμαροῦ ἄμβων, ὁ ὑπάρχων ἀκόμη ἐντὸς τῆς ἐκ βάρθρων καὶ κατ' ἄλλο σχέδιον κτισθείσης σημερινῆς ἐκκλησίας, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ τμήματα τῆς διὰ συμπλεκομένων ζῶων κοσμουμένης γλυπτῆς ζώνης, τὰ σήμερον φυλασσόμενα εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Καὶ ὅμως ὁ Ἅγιος Μηνᾶς οὔτε μεταξὺ τῶν καθολικῶν ναῶν περιελαμβάνεται οὔτε καὶ γίνεται περὶ αὐτοῦ λόγος εἰς τὰ κείμενα, παρὰ μόνον κατὰ τρόπον ἐπεισοδικῶν καὶ ἐντελῶς παρεμπιπτόντως,³ ἀκριβῶς ὅπως καὶ περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Καταφυγῆς.

2) Δυσεξήγητον εἶναι διὰ τὸν κ. Πελεκανίδην τὸ γεγονός ὅτι ἐγκατελείπετο ἡ Καταφυγὴ καὶ ὅτι ὁ πανηγυρικός τῆς εορτῆς ἐξεφωνεῖτο εἰς τὴν Ἀχειροποιήτου, ἀφοῦ εἰς αὐτὴν ἐγίνετο ἀπλῆ στάθμευσις τῆς πομπῆς, ἀκόμη δὲ τὸ ὅτι ἐξήρθετο εἰς τὸν πανηγυρικὸν τὸ ἀρχιτεκτονικὸν κάλλος τῆς Ἀχειροποιήτου καὶ ἀνεφέροντο αἱ ἐντὸς αὐτῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (ἐνθ. ἀν. 411). Ἡ Καταφυγὴ ὅμως δὲν ἐγκατελείπετο, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς ἐξεκίνει ἡ πομπή. Τὸ ὅτι ὁ πανηγυρικός τοῦ Ἀρμενοπούλου ἐξεφωνήθη εἰς τὴν Ἀχειροποιήτου δὲν σημαίνει, νομίζω, ἐγκατάλειψιν τῆς Καταφυγῆς. Δὲν γνωρίζομεν ἂν πάντοτε ἐξεφωνεῖτο πανηγυρικός καὶ εἰς αὐτήν, ὅπως δὲν γνωρίζομεν ἂν πάντοτε ἐξεφωνεῖτο πανηγυρικός κατὰ τὴν στάθμευσιν εἰς τὴν Ἀχειροποιήτου. Ὅτι δὲ πανηγυρικός ἠδύνατο νὰ ἐκφωνῆται εἴτε εἰς τὴν Καταφυγὴν εἴτε εἰς τὴν Ἀχειροποιήτου εἴτε εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου δεικνύει τὸ γεγονός ὅτι ὁ λόγος τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ ἐξεφωνήθη εἰς τὸν ναὸν τοῦ Μυροβλύτου.⁴ Ἡ Διάταξις ἐξ ἄλλου ὁμολεῖ ρητῶς περὶ ἀναγνώσεως λόγου ὑπὸ τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου κατὰ τὸν ὄρθρον.⁵

Ἡ στάθμευσις εἰς τὴν Ἀχειροποιήτου ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι

¹ Βλ. G. Millet, L' école grecque dans l' architecture byzantine, Paris, 1916, σ. 131, εἰκ. 64.

² Κατὰ τὴν κάτοψιν τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν Σ. Πελεκανίδη, Παλαιохριστιανικὰ μνημεῖα Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1949 (Ἐκδοσις τῆς Ἐταιρείας τῶν Φίλων τῆς Βυζαντινῆς Μακεδονίας), πίν. 1.

³ Πρβ. O. Tafra li, Topographie de Thessalonique, Paris, 1913, 175 κ.ἐξ. Βλ. καὶ Β.Ζ. 23, 1914 - 20, 144, ἀρ. 7 κ.ἐξ.

⁴ Ξυγγοπούλου, Συμβολαί, 7 κ.ἐξ.

⁵ «Εἶτα ἄνευσιν ὁ ἀρχιερεὺς εἰς τὴν ἀναβάθραν καί, ἀναγνώσαντος τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος λόγον εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον καὶ λαβόντος εὐλογίαν...». Δαούραδ ας, ἐνθ. ἀν. 332, στ. 170 - 173.

εις τὸν ναὸν αὐτὸν μετὰ τῆς Θεοτόκου συνελατρεύετο καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος, τοῦ ὁποίου ἡ εἰκὼν, ἡ παριστάνουσα αὐτὸν μὲ στολὴν στρατιωτικὴν, εὕρισκετο ἐντὸς ἰδίου «ἔδους», δηλαδὴ προσκυνηταρίου, κατὰ τὴν ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀρμενοπόλου, προσθέντος μάλιστα διὲς εἰς τὴν Ἀχειροποίητον ἐφορτάζετο ὁ Ἅγιος Δημήτριος ἐκάστην Παρασκευὴν.¹

Τὸ ὅτι τέλος ὁ Ἀρμενόπουλος ἔξαίρει εἰς τὸν λόγον του τὸ ἀρχιτεκτονικὸν κάλλος τῆς Ἀχειροποιήτου οὐδέν, νομίζω, τὸ παράδοξον παρουσιάζει. Ἡ Ἀχειροποίητος ἦτο ἀσφαλῶς ἐκκλησία πολὺ λαμπροτέρα καὶ πολυτελεστέρα τῆς Καταφυγῆς, διὰ τοῦτο δὲ ὁ Ἀρμενόπουλος, ὁμῶν ἐντὸς αὐτῆς, ἔξαίρει τὸ κάλλος τῆς.

3) Ποῖος ὁ λόγος τῆς συλλατρείας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου μετὰ τῆς Θεοτόκου ἐντὸς τῆς Ἀχειροποιήτου δὲν εἶναι δυνατόν σήμερον, νὰ γνωρίζωμεν.² Εἶναι ὁμως ἀνάγκη νὰ διευκρινήσωμεν ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἡ εἰς τὴν Ἀχειροποίητον ὑπάρχουσα, δὲν εἶναι ἡ θανατοουργός, ἡ ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Σταυρακίου. Πρόκειται περὶ λάθους τοῦ Tafrafi, ἀπὸ τὸν ὁποῖον παρεσύρθη καὶ ὁ κ. Πελεκανίδης (ἐνθ. ἄν. 412). Ἡ ἐκκλησία τῆς Παναγίας «ἐν τῷ Οἰκονομείῳ», ὅπου ἐφυλάσσετο ἡ θανατοουργός ψηφιδωτὴ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ποὺ ἀναφέρει ὁ Σταυράκιος, εὕρισκετο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὄχι εἰς τὴν Θεσσαλονικίην. Τοῦτο εἶναι σαφέστατον εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σταυρακίου: «*Ἀνὴρ τις πάλαι τῆς πόλεως ταύτης (τῆς Θεσσαλονίκης) πρὸς τὴν Βυζαντίδα κατὰ τινα χρείαν ἀφορηθεὶς (...) εἶθε τῇ ἐμῇ πατρίδι Θεσσαλονικίῃ παρῆν (...) ἵνα τί,*

¹ Τὸ σχετικὸν κείμενον ἐδημοσίευσεν καὶ ἐσχολίασεν εἰς τὸν Τόμον Ἀρμενοπόλου (Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 6, 1952), 20 κ. ἐξ.

² Παρεμπιπτόντως σημειῶνω ὅτι συλλατρεία τῆς Θεοτόκου μετὰ τοῦ Μυροβλύτου φαίνεται πολὺ πιθανὴ καὶ ἐντὸς τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Μεταξὺ τῶν ψηφιδωτῶν, τῶν εὕρισκομένων εἰς τὴν βορείαν μικρὰν κιονοστοιχίαν καὶ καταστραφέντων κατὰ τὴν πυρκαϊάν τοῦ 1917 εἰκονίζετο δις ἡ Θεοτόκος (Βλ. προχέως C. h. Diehl, M. Le Tourneau, H. Saladin, Monuments chrétiens de Salonique, Paris, 1918, πίν. XXXI, 2, XXXIV, 1. Πρβ. καὶ κείμενον, σ. 97 κ. ἐξ.). Εἰς τὴν δευτέραν μάλιστα παράστασιν εἰκονίζετο ὁ Ἅγιος Δημήτριος ὀδηγῶν πρὸς τὴν Θεοτόκον ἕνα δωρητὴν. Μία τρίτη τέλος ὄχι ἀπολύτως ἀσφαλῆς παράστασις εἰκόνιζε τὸν Ἅγιον μετὰ τῆς Θεοτόκου (;) μεταξὺ δωρητῶν (Ἀπεικόνισις εἰς τὸ Δελτίον τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως, 14, 1909, πίν. X). Τὴν ὑπαρξίν τῶν εἰκόνων τούτων τῆς Θεοτόκου, αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν θῆσιν ποὺ εὕρισκοντο ἦσαν, ὡς τοῦλάχιστον νομίζω, ἀσχετοὶ πρὸς τὸ δόγμα καὶ τὴν λειτουργίαν, προσεπάθησαν νὰ ἐρμηνεύσουν, ὄχι ὁμως ἐπιτυχῶς, παλαιότεροι ἐρευνῆται (Βλ. Diehl, Le Tourneau, Saladin, ἐνθ. ἄν. 98 κ. ἐξ.). Κατὰ τὴν γνώμην μου, τὸ δυσχερὲς πρόβλημα τοῦτο θὰ εὔρη τὴν λύσιν του μόνον μὲ τὴν ἔρευναν τῶν κειμένων, τὴν ὁποίαν εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ ἐπιχειρήσουν οἱ εἰδικοί.

φρησίν (ὁ Ἅγιος Δημήτριος), ὀλιγόπιστος, ὦ ἄνθρωπε, εἶ και μόνον ἐν τῇ πατρίδι οἶμι με φθάνειν καλούμενον ;»¹

4) Ἄν ἡ Καταφυγή ἦτο ἡ Ἀχειροποίητος, οὐδεὶς θὰ ὑπῆρχε λόγος ἢ πομπή νὰ διέρχεται διὰ τῆς Λεωφόρου, δηλαδή τῆς Ἐγνατίας, ὅπως ρητῶς ἀναφέρει ὁ Παλαμᾶς: «..ὄθεν (ἐκ τῆς Καταφυγῆς) ἔθος ἐστὶν παλαιὸν τῆς τοῦ μεγαλομάρτυρος πανηγύρεως τὴν ἀρχὴν δι' ἔτους ποιεῖσθαι, κακεῖθεν διὰ τῆς λεωφόρου (...) ἀνιόντας ἐνθάδε (δηλ. εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου) ταύτην (τὴν πανήγυριν) ἀνύειν».² Ἡ μετοχὴ ἀνιόντας ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Παλαμᾶς δεικνύει σαφῶς ὅτι ἡ πομπὴ διηυθύνετο πρὸς τὰ ἄνω, δηλαδή πρὸς Βορρᾶν. Ἀπὸ τὴν Ἀχειροποίητον, ἂν αὕτη ἦτο ἡ ἴδια μὲ τὴν Καταφυγήν, μόνον αὕτην τὴν κατεύθυνσιν θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἢ πομπὴ διὰ τὰ φθάση εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ λόγος νὰ διέλθῃ διὰ τῆς Λεωφόρου (Ἐγνατίας). Τὸ ὅτι διὰ τῆς Λεωφόρου διήρχετο ἢ πομπὴ σημαίνει ὅτι αὕτη ἐξεκίνει ἀπὸ τὴν Καταφυγήν. Ἄλλη συνειπῶς ἡ Καταφυγὴ καὶ ἄλλη ἢ Ἀχειροποίητος. Ὅτι δὲ πρόκειται περὶ δύο ἐντελῶς διαφορετικῶν ναῶν προκύπτει σαφέστατα ἀπὸ τὸν λόγον τοῦ Ἀρμενοπούλου: «Ἡ (πομπὴ) διὰ τῆς λεωφόρου ἐκ τῆς οὕτω λεγομένης καταφυγῆς (...) εἰς τὸ θεῖον τοῦτον καὶ περιβόητον ναὸν (τῆς Ἀχειροποιήτου) μετ' ᾧδῆς πρόεισι».³

5) Τὰ λείψανα τῶν κτηρίων, τὰ ἀνευρεθέντα βορείως καὶ ἀνατολικῶς τῆς Ἀχειροποιήτου κατὰ τὰς περὶ τὸ μνημεῖον γενομένης τὸ 1949 ἐκχωματώσεις, εἰς οὐδὲν δυστυχῶς βοηθοῦν τὸν ταυτισμὸν τῆς βασιλικῆς ταύτης πρὸς τὴν Καταφυγήν. Τὸ δάπεδον τῶν κτισμάτων τούτων, τοῦ ἰσογείου δηλαδή ἀγνώστου προορισμοῦ οἰκοδομήματος καὶ τῆς ἀνατολικῶς τῆς βασιλικῆς διακρινομένης στοᾶς, τῆς καμπτομένης πρὸς Νότον, περὶ τῶν ὁποίων κάμνει λόγον ὁ κ. Πελεκανίδης (ἐνθ. ἀν. 412), εὐρίσκεται εἰς τὸ ἴδιον περὶ τοῦ ἐπίπεδον μὲ τὸ δάπεδον τῆς βασιλικῆς. Πρόκειται συνειπῶς περὶ ἰσογείων καὶ ὄχι περὶ ὑπογείων. Ἡ Καταφυγὴ ὅμως εἶχεν ὑπογείους στοᾶς, ὅπως ρητῶς μαρτυροῦν καὶ ὁ Παλαμᾶς καὶ ὁ Ἀρμενόπουλος.⁴

6) Ἀπὸ τὸ κείμενον τῆς Διατάξεως, τὸ ἀναφέρον ὅτι ἡ λιτὴ, ἢ ἔξερ-

¹ Βλ. τὸ κείμενον τοῦ Σταυρακίου τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ Ἰω α κ ε ἰ μ Ἰ β η ρ ἰ τ ο υ εἰς τὸ περιοδικὸν Μακεδονικά, 1, 1940, 363 κ.ἑξ. ΙΣΤ'. Τὴν πλάνην τοῦ Ταφραλί εἶχον ἤδη ὑποδείξει. Τόμος Ἀρμενοπούλου, ἐνθ. ἀν. 25, σημ. 1. Εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Ἰωακείμ Ἰβηρίτου γράφεται: φθάνειν καλούμενον. Πρόκειται προφανῶς περὶ τυπογραφικοῦ ἀβλεπτήματος ἀντὶ φθάνειν.

² Τὸ κείμενον ὀλόκληρον ἐν Ξ υ γ γ ο π ο ὕ λ ο υ, Συμβολαί, 8, κ.ἑξ.

³ Βλ. τὸ κείμενον ἐνθ. ἀν. 9 κ.ἑξ.

⁴ Πα λ α μ ᾶ ς: «Στοᾶ τις ἐστὶν ὑπόγειος ἐν τῷ ναῷ τῆς ἀειπαρθένου καὶ Θεομήτορος, ἧς Καταφυγὴ τὸ ἐπώνυμον». Ἀ ρ μ ε ν ὀ π ο ὕ λ ο υ ς: «..ἐκ τῆς οὕτω λεγομένης Καταφυγῆς (...) ὑπόγειω γὰρ εἰσὶν ἐνταῦθα στοαί...» Ξ υ γ γ ο π ο ὕ λ ο υ, Συμβολαί, 8, 9.

χομένη μετὰ τοῦ σταυροῦ ἐκ τῆς Ἀγίας Σοφίας, μετέβαιναν εἰς τὴν Καταφυγὴν, «κατὰ τὴν ὁδὸν ψαλλομένων τῶν κατ' ἥχον ἰδιομέλων τοῦ ἁγίου», (Λ α ο Ὑ ρ δ α ς, ἔνθ. ἄν. 334, στ. 186) οὐδόλωσιν δύναται νὰ προκύψῃ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀπόστασις μεταξὺ τῶν δύο ναῶν ἦτο μικρὰ καὶ ὅτι συνεπῶς ἡ Καταφυγὴ εἶναι ἡ πλησίον τῆς Ἀγίας Σοφίας κειμένη Ἀχειροποίητος. Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἐξάγει ὁ κ. Πελεκανίδης ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν σήμερον εἰς τὸ Μηναιὸν εὐρισκομένων ἰδιομέλων εἶναι περιορισμένος (ἔνθ. ἄν. 412 κ.ἐξ.). Κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως ποῦ ἐγράφη ἡ Διάταξις δὲν γνωρίζομεν πόσα θὰ ἦσαν τὰ ἰδιόμελα. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι θὰ εἶχον ποιηθῆ ἰδικῶς διὰ τὴν περίστασιν καὶ ἄλλα μὴ περιληφθέντα εἰς τὰ ἔντυπα Μηναιῶν, διότι, ὅταν ταῦτα ἐτυπώθησαν, ἡ λιτανεὶα τῆς εὐροτῆς τοῦ Μυροβλῦτου εἶχεν ἐκλείψει πρὸ πολλοῦ. Ἴσως ταῦτα νὰ λανθάνουν ἀκόμη εἰς κάποιον χειρόγραφον Μηναιὸν.

7) Καταφυγὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἕτερον ἐπωνύμιον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀχειροποίητου οὔτε εἶναι τοῦτο παλαιότερον ἴσως τοῦ ἐπωνυμίου Ἀχειροποίητος, ὡς εἰκάζει ὁ κ. Πελεκανίδης (ἔνθ. ἄν. 413). Ὅπως ἀλλαχοῦ διὰ μακρῶν ἀνέπτυξα,¹ τὸ παλαιότερον ἐπωνύμιον τῆς Ἀχειροποίητου ἦτο Παναγία ἢ Ὁδηγήτρια. Οὕτω δὲ τὴν ὀνομάζει κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης.² Τὸ ἐπωνύμιον Ὁδηγήτρια σχετίζεται ἴσως μὲ τὴν ἀποστολὴν ἐξ Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῆς Εὐδοκίας πρὸς τὸν σύζυγόν της Θεοδοσίον Β' εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τῆς περιφήμου εἰκόνας τῆς Θεοτόκου Ὁδηγήτριας, τῆς ζωγραφηθείσης κατὰ τὴν παράδοσιν ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, καὶ τὴν τότε ἱδρυσιν ἐκκλησιῶν τῆς Θεοτόκου μὲ τὸ ἐπίθετον τοῦτο. Εἰς τοὺς χρόνους ἄλλωστε τοῦ Θεοδοσίου Β' ἀνήκει πράγματι ἡ Ἀχειροποίητος. Ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος ὁ ναὸς μετωνομάσθη εἰς Ἀχειροποίητον.³

Ἐναλλαγὴ ὅμως τῶν ἐπωνυμιῶν Καταφυγὴ καὶ Ἀχειροποίητος εἰς οὐδὲν κείμενον συναντᾶται. Εἰς τὰ πωλητήρια ἢ ἀφιερωτήρια ἔγγραφα τοῦ 14ου αἰῶνος μνημονεύεται τὸ ἐν ἧ τὸ ἄλλο ἐξ αὐτῶν, ἀναλόγως τῆς «γειτονίας», εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκοντο τὰ πωλούμενα ἢ δωρούμενα ἀκίνητα: «ἐν τῇ γειτονίᾳ τῆς Ἀχειροποίητου» ἢ «κατὰ τὴν γειτονίαν τῆς Καταφυγῆς».⁴ Προκειμένου δὲ περὶ ἐγγράφων ἀποτελούντων τίτλους ἰδιοκτησίας,

¹ Τόμος Ἀρμενοπούλου, 11 κ.ἐξ.

² «Ἡ πάναγνος Θεομήτωρ, ἡ παρ' ἡμῶν τοῦ ὀδηγεῖν ἐπὶ ὄνομα». Τόμος Ἀρμενοπούλου, 13.

³ Εἰς τὸν Παρισινὸν κώδ. 2953, εἰς τὸν ὅποιον παραπέμπει ὁ Tafra li, Topographie, 164 καὶ σημ. 1. τὰ ἐπίθετα Ἀχειροποίητος καὶ Ὁδηγήτρια ἀναφέρονται εἰς διαφορτικὸν καὶ ὄχι εἰς τὸν αὐτὸν ναόν, ὅπως λανθασμένως οὗτος νομίζει. Πρβ. τὸ κείμενον τὸ ἐκδεδομένον ὑπὸ Σ. Κορυγέα ἐν Β. Ζ. 23, 1914-20, σ. 144, 146. κ.ἄ.

⁴ Εὐγγελοπούλου, Συμβολαί, 15.

ὅπως τὰ πωλητήρια ἢ τ' ἀφιερωτήρια, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ θέσις τοῦ ἀκινήτου ἔπρεπε νὰ ὀρίζεται ἀκριβέστατα, δύσκολον θὰ ἦτο νὰ παραδεχθῆ τις μετὰ τοῦ κ. Πελεκανίδου (ἔνθ. ἀν. 413) ὅτι ἐνηλλάσσοντο ἐνδεχομένως τὰ ἐπωνύμια Καταφυγῆ καὶ Ἀχειροποιήτος ἀδιακρίτως.

8) Ὁ κ. Πελεκανίδης, θέλων νὰ στηρίξῃ τὴν εἰκασίαν του, ὅτι πολὺ πιθανὸν Καταφυγῆ εἶναι τὸ ἔτερον ἐπωνύμιον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀχειροποιήτου, παρατηρεῖ ὅτι «οἱ συγγραφεῖς, οἱ ποιούμενοι χρῆσιν τῶν δηλωτικῶν Καταφυγῆ ἢ Ἀχειροποιήτος, προτάσσουν εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις τὸν αὐτὸν περὶ τῆς Θεοτόκου χαρακτηρισμὸν Ἀειπάρθενος καὶ Θεομήτωρ, Ἀειπάρθενος, Πάναγνος καὶ Θεομήτωρ κ.λ.π.» (ἔνθ. ἀν. 413). Τοῦτο ὅμως δὲν νομίζω ὅτι εὐσταθεῖ. Τὰ ἐπίθετα τῆς Θεοτόκου Ἀειπάρθενος, Πάναγνος, Θεομήτωρ εἶναι, ὡς γνωστόν, κοινοὶ τόποι εἰς τὰ βυζαντινὰ κείμενα καὶ δὲν ἀνήκουν μόνον εἰς τὴν Καταφυγῆν καὶ τὴν Ἀχειροποιήτον. Καὶ αὕτη, ἐπὶ παραδείγματι, ἡ ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ Οἰκονομείῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐντὸς τῆς ὁποίας, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, εὐρίσκετο ἡ θαυματουργὸς ψηφιδωτῆ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Σταυρακίου ὡς «τῆς Πάναγνου καὶ Θεομήτορος».¹

9) Ἐν ἄλλο ἀκόμη ζήτημα θέλω νὰ θίξω, τὸ ὁποῖον δικαίως ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν τοῦ κ. Πελεκανίδου (ἔνθ. ἀν. 411), ὅπως προηγουμένως καὶ τοῦ κ. Λαούρδα (ἔνθ. ἀν. 335). Τὸ ζήτημα δηλαδὴ ὅτι εἰς τὴν Διάταξιν τῆς λιτανείας οὐδεμίαν γίνεται μνεῖα τῆς Ἀχειροποιήτου. Τὸ πρῶγμα εἶναι βεβαίως περίεργον καὶ δυσκόλως δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἢ σιωπῆ αὐτῆ μετὰ τὰ εἰς τὴν διάθεσίν μας στοιχεῖα. Νομίζω ὅμως ὅτι πολὺ πιθανὴ εἶναι ἡ εἰκασία τοῦ κ. Λαούρδα, ὃ ὁποῖος παρατηρεῖ ὅτι κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης, ὅτε δηλαδὴ ἐγράφη ἡ Διάταξις, «ἡ ἑορτὴ εἶχεν ὑποστῆ μερικὰς μεταρρυθμίσεις, ἐνδεχομένως ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον, παραληφθείσης ἰδίως τῆς σταθμύσεως ἐν τῇ Ἀχειροποιήτῳ» (ἔνθ. ἀν. 335). Ἐφ' ὅσον ἡ Διάταξις ἐγράφη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ κειμένου (Λαούρδα, ἔνθ. ἀν. 328), μετὰ τῶν ἐτῶν 1419 καὶ 1429, ἡ γνώμη περὶ ἀπλοστεύσεως τῆς Διατάξεως δύναται νὰ θεωρηθῆ πολὺ πιθανή. Εἰς ἐνίσχυσίν της ἔρχονται πράγματι λόγοι ἱστορικοί. Εὐρισκόμεθα εἰς τὴν τελευταίαν δεκαετίαν πρὸ τῆς ὀριστικῆς ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι δις² τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 1387 τὴν εἶχον προοκαίρως καταλάβει.³ Ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ λημονῶμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ 1423 ἡ Θεσσαλονικὴ εἶχε περιέλθει εἰς τὴν κατοχὴν τῆς Βενετίας, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἔμεινε μέχρι τῆς ὀριστικῆς ἀλώσεως

¹ Περιοδικὸν Μακεδονικά, 1, 1940, 364 στ. 7.

² Βλ. G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates (Byzantinisches Handbuch, I.2), 2a ἐκδ. München, 1952, 433. Βλ. καὶ τὴν αὐτόσημ. 5.

της τὸ 1430 ἀπὸ τοὺς Τούρκους.¹ Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι μεταξὺ τῶν ὄρων τῆς παραδόσεως τῆς πόλεως εἰς τὴν Βενετιανήν ἦτο νὰ σεβασθῆ αὕτη «τάς θρησκευτικὰς τελετὰς καὶ τὰ ἔθιμα τῶν κατοίκων».² Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ ὄρος οὗτος δὲν ἐτηρήθη, ὅπως δὲν ἐτηρήθησαν καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Τοῦτο προκύπτει ἀπὸ τὰ αἰτήματα τῆς πρεσβείας τῶν Θεσσαλονικέων πού μετέβη εἰς τὴν Βενετιανὴν τὸ 1429.³ Μεταξὺ τῶν αἰτημάτων τῆς πρεσβείας αὐτῆς ἦτο καὶ ἡ ἐπιδιόρθωσις τῶν μοναστηρίων, τῶν καταληφθέντων ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς στρατιώτας, οἱ ὅποιοι εἶχον μεταβάλει ταῦτα εἰς «αἰσχρὰ καταγῶγια καὶ τόπους διαφθορᾶς».⁴ Εἰς τὴν τόσον λοιπὸν ἀνώμαλον κατάστασιν τῆς πόλεως κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν πρὸ τῆς ὀριστικῆς τῆς ἀλώσεως ἀπὸ τοὺς Τούρκους φυσικὸν ἦτο νὰ εἶχον ἀπλουστευθῆ αἱ θρησκευτικαὶ πομπαί, αἱ ἄλλοτε μετὰ τόσης μεγαλοπρεπειᾶς τελούμεναι. Δὲν θὰ ὑπῆρχον ἄλλωστε πρὸς τοῦτο καὶ τὰ οἰκονομικὰ μέσα. Αὐτὸ πράγματι προκύπτει ἀπὸ ἐν τῶν αἰτημάτων τῆς πρώτης πρεσβείας τῶν Θεσσαλονικέων πού ἐπήγε εἰς τὴν Βενετιανὴν τὸ 1425: «Ὡσαύτως ὑπενημιζόμεν ὅτι κατὰ τὴν ἐσοτὴν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἡμεῖς ἔχομεν παλαιὰν συνήθειαν νὰ λαμβάνωμεν ἀπὸ τοὺς διοικητὰς διὰ τὸν πανηγυρισμὸν τῆς ἐσοτῆς ὑπέρπυρα 200 ἐν καιρῷ εἰρήνης καὶ 100 ἐν ὄρα πολέμου καὶ δι' αὐτὸ παρακαλοῦμεν τὴν ὑμετέραν Αὐθεντιανὴν νὰ δικαιώσῃ τὸ αἴτημά μας».⁵

10) Καὶ μία τελευταία παρατήρησις. Ὁ κ. Πελεκανίδης (ἐνθ. ἀν. 411) νομίζει ὅτι ἡ γνώμη τοῦ κ. Λαοῦρδα περὶ ἀπλουστεύσεως τῆς Διατάξεως ὑπὸ τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονικῆς συγκρούεται πρὸς τὸ κείμενον ταύτης, τὸ χαρακτηρίζον αὐτὴν ὡς «ἀρχαίαν». Ὁ τίτλος ὅμως εἰς τὸ χειρόγραφον εἶναι πολὺ σαφής: «Ἀρχὴ σὺν Θεῷ τῆς διατάξεως τῶν ἀκολουθιῶν τῆς ἐν τῇ ἀγιοτάτῃ τοῦ Θεοῦ μεγάλης ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικῆς, ἀρχαίας μὲν οὔσης, συντεθείσης δ' ἐπὶ πλέον ἐντάκτως καὶ διορθωθείσης παρὰ τοῦ ταπεινοῦ Συμεῶν ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονικῆς». (Λ α ο ὑ ρ δ α ς, ἐνθ. ἀν. 328). Ὁ τίτλος δηλαδὴ ἀναφέρεται ὄχι εἰδικῶς εἰς τὴν Διάταξιν τῆς λιτανείας κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἐσοτῆς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἀλλὰ γενικῶς εἰς τὴν Διάταξιν τῶν ἀκολουθιῶν, δηλαδὴ εἰς τὸ ὅλον Τυπικὸν τῆς Ἐκκλησίας Θεσσαλονικῆς. Τοῦ Τυπικοῦ τούτου μικρὸν μόνον μέρος ἀποτελεῖ ἡ Διάταξις τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς λιτανείας, ὅπως ἐξάγεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ μὲν τίτλος εὐρίσκειται εἰς τὸ φύλλον 75 τοῦ κώδικος, ἡ δὲ διάταξις τῆς λιτανείας καταλαμβάνει μόνον τὰ φύλλα 146 - 148.

¹ Ostrogorsky, ἐνθ. ἀν. 444.

² Κ. Μέρτζιος, Μνημεῖα Μακεδονικῆς ἱστορίας, Θεσσαλονίκη, 1947, 40.

³ Μέρτζιος, ἐνθ. ἀν. 76 κ.ἐξ.

⁴ Αὐτόθι, 77 κ.ἐξ.

⁵ Αὐτόθι, 57.

Ἐκτὸς τούτου ὁμως εἰς τὸν τίτλον ἀναφέρεται ρητῶς ὅτι ἡ ὅλη Διατάξεις τῶν ἀκολουθιῶν, δηλαδὴ τὸ Τυπικόν, εἶναι μὲν παλαιά, ἔχει ὁμως διορθωθῆ ὑπὸ τοῦ Συμεὼν Θεσσαλονίκης.¹ Ἡ μορφή συνεπῶς τῆς Διατάξεως τῆς λιτανείας, ὅπως μᾶς παρεδόθη εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ κ. Λαούρδα χρησιμοποιηθέντα κώδικα, δὲν εἶναι ἡ παλαιά, ἐκείνη δηλαδὴ ποὺ ἴσχυε κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ Ἀρμενοπούλου. Εἶναι ἡ διορθωμένη ἀπὸ τὸν Συμεὼν Θεσσαλονίκης, ὁ ὁποῖος ἐπέφερεν εἰς αὐτὴν ἀπλουστεύσεις καὶ τροποποιήσεις. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀπλουστεύσεων αὐτῶν ἦτο ἀναμφιβόλως καὶ ἡ ἀτάργησις τῆς σταθμεύσεως τῆς λιτανείας εἰς τὴν Ἀχειροποιίτον. Εἰς τὴν ἀπλούστευσιν καὶ τὴν τροποποίησιν τῆς Διατάξεως εὐρέθη ὑποχρεωμένος νὰ προβῆ ὁ Συμεὼν ἐξ αἰτίας τῶν κάθε ἄλλο παρὰ ὁμαλῶν, ὅπως εἴδομεν, συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐπεκρατοῦν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην.

Α. ΣΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

¹ «...ἀρχαίας μὲν οὔσης, συντεθείσης δ' ἐπὶ πλέον ἐντάκτως καὶ διορθωθείσης παρὰ τοῦ ταπεινοῦ Συμεὼν...». Λ α ο ὑ ρ δ α ς, ἔνθ. ἀν. 328.

και ἰσχυροῖσι διὰ τοῦτον οὐκ ἀπολείπει
 ἡμεῖς αὐτὴν ὅτι ἐν τῇ ἐκείνῃ
 ἐν τῷ πνεύματι ἡμεῖς τὸ γὰρ ἔχοντες
 ἐν τῇ ἐκείνῃ ἡμεῖς τὸ γὰρ ἔχοντες
 ἀγαπᾶμεν ἡμεῖς τὸ γὰρ ἔχοντες
 ἐν τῇ ἐκείνῃ ἡμεῖς τὸ γὰρ ἔχοντες
 ἰσοφύτως ἡμεῖς τὸ γὰρ ἔχοντες
 Ὁμοίως τὰ ἀπὸ τῶν ἁγίων ὁμοίως
 ἡμεῖς τὸ γὰρ ἔχοντες ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες
 καὶ ἡμεῖς τὸ γὰρ ἔχοντες ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες
 ἡμεῖς τὸ γὰρ ἔχοντες ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες

Εἰκ. 3. Λαύρας ἀφ. 13.

ΕΝ ΤΩ ΠΝΕΥΜΑΤΙ
 ἡμεῖς τὸ γὰρ ἔχοντες
 ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες
 φημι τοῦ πνεύματος ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες
 τὸ γὰρ ἔχοντες ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες
 ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες

Εἰκ. 4. Λαύρας ἀφ. 21.

ΗΜΕΙΣ Τὸ γὰρ ἔχοντες
 ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες
 φημι τοῦ πνεύματος ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες
 τὸ γὰρ ἔχοντες ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες
 ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες

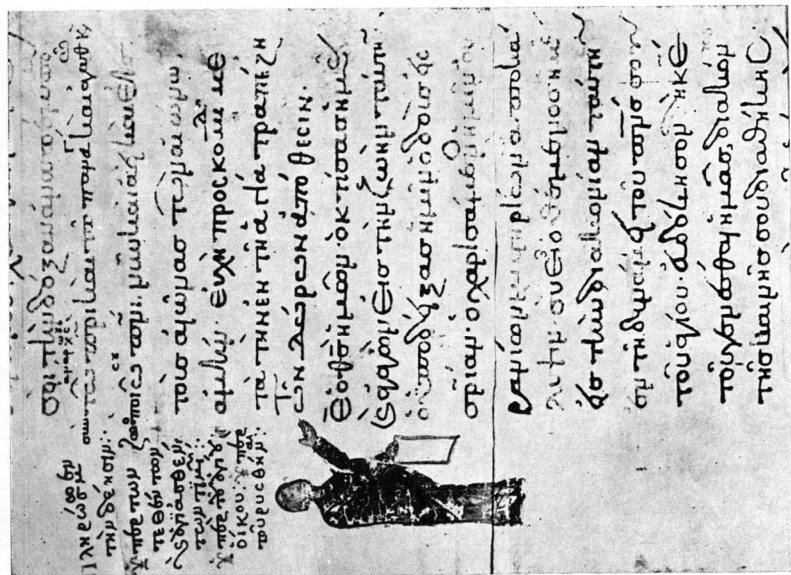
Εἰκ. 1. Λαύρας ἀφ. 1.

ΕΝ ΤΩ ΠΝΕΥΜΑΤΙ
 ἡμεῖς τὸ γὰρ ἔχοντες
 ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες
 φημι τοῦ πνεύματος ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες
 τὸ γὰρ ἔχοντες ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες
 ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες ὁμοίως τὸ γὰρ ἔχοντες

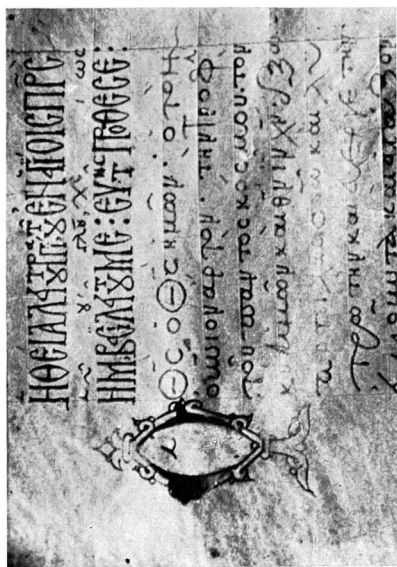
Εἰκ. 2. Λαύρας ἀφ. 9.

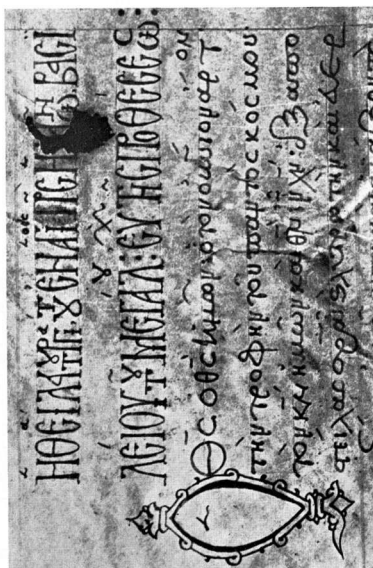
Εικ. 6. Λαύριος άρ. 2.

Εικ. 5. Λαύριος άρ. 2.

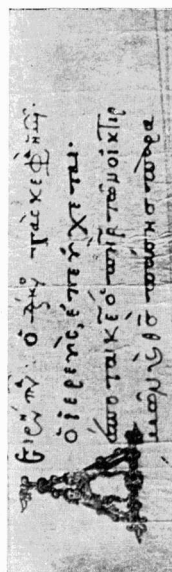
Εικ. 8. Λαύρας άφ. 5.

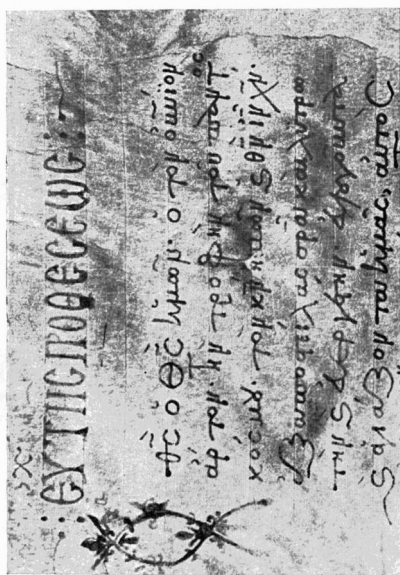
Εικ. 9. Λαύρας άφ. 25.

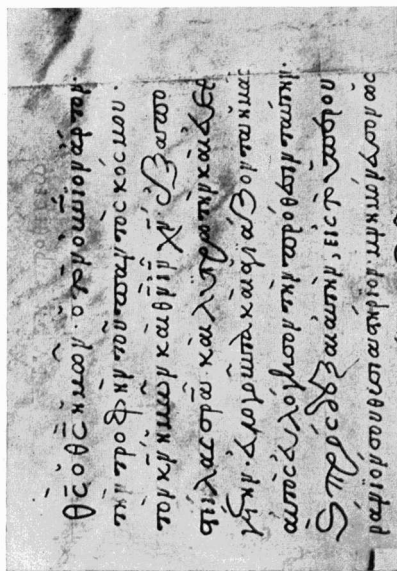
Εικ. 7. Λαύρας άφ. 11.

Εἰκ. 12. Βατορεδίου ἀφ. 3.

Εἰκ. 10. Λαύσας ἀφ. 16.

Εἰκ. 11. Λαύσας ἀφ. 37.